

Rob Riemen

De vlag van de hoop

Nexus Instituut 30 jaar in de bres
voor Europees cultuurgood

Door: Bert Koopman

20-02-2025

Cultuur Interview

In tijden van chaos en verwarring zijn er nog altijd ANBI's die on-Nederlands het verschil weten te maken. Voorbeeld bij uitstek is het Nexus Instituut dat nu 30 jaar bestaat en begin volgend jaar editie 100 van zijn gelijknamige tijdschrift presenteert. Alle reden voor een gesprek met founder en president Rob Riemen. Zijn instituut zet mensen telkens weer aan het denken wat betekent open staan voor een meerstemmig koor aan visies en uit de comfortzone komen. Riemen: 'We zijn er om mensen migraine te bezorgen.'

Eerst dit. Het Nexus Instituut bestudeert het Europees cultuurgood in zijn kunstzinnige, levensbeschouwelijke en filosofische samenhang. Met als oogmerk inzicht bieden in eigentijdse vragen en uitdagend vormgeven aan het cultuurfilosofisch debat, zo lezen we in het register van Algemeen Nut Beogende Instellingen van de Belastingdienst.

Als culturele denktank die zich schaart in de Europese humanistische traditie, beoogt het tegenwoordig in Amsterdam gevestigde van oorsprong Tilburgse instituut een stijl van kwaliteit, eruditie en tolerantie. Aldus wil het Nexus Instituut een contrapunt zijn voor 'kleinheid van geest, verzuiling en nationalisme, de troosteloosheid van het niets weten en het fanatisme van het enig weten'. Voor minder doen ze het bij Nexus niet.

Hoe? Niet alleen via essays en boeken, maar ook tijdens masterclasses, conferenties en symposia. Grote gemene deler zijn de honderden filosofen, politici, kunstenaars, schrijvers en wetenschappers, onder wie diverse Nobelprijswinnaars, die het Nexus Instituut al decennia frequenteren. Ze zijn afkomstig uit alle windstreken. Een indrukwekkend gezelschap. Riemen zit jaarlijks vele uren in het vliegtuig om ze te ontmoeten voordat ze naar Nederland komen.

Het zijn niet de eerste de besten die in de afgelopen jaren acte de présence gaven. Onder politici de voormalige Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken Antony Blinken, Poetin-adviseur Aleksandr Doegin en de Franse president Emmanuel Macron. Onder kunstenaars de dirigenten Daniel Barenboim en Simon Rattle alsook theaterregisseur Peter Sellars. Onder intellectuelen Francis Fukuyama, Jürgen Habermas en wijlen George Steiner.

Bij Nexus draait het om monumentale vragen. Wat is een goed leven? Wat is een goede maatschappij? Tijdens symposia – rondetafelgesprekken op het podium, voorgezeten en gemodereerd door Riemen en uitvergroot op een scherm – zie je vanuit de zaal de grote geesten schitteren. De atmosfeer raakt bezwangerd met ideeën over de staat van de westerse samenleving. Geestelijke en morele waarden winnen het daar van materiële en utilitaristische waarden.

Riemen leidt een rondetafeldiscussie

Wat is de idee achter het Nexus Instituut?

Riemen: ‘Het Nexus Instituut is er om de traditie van het Europese humanisme, het funderende idee van Europa, overeind te houden en door te geven. Het betreft geestelijke en morele waarden die ten grondslag liggen aan een humanistische levenshouding: gelijkheid, vrijheid, respect voor rede, intellect en zin. Een traditie die mensen probeert te vormen zodat ze zelf antwoord kunnen geven op vragen als: Wat maakt het leven de moeite waard?’

‘Het gaat om transcendente waarden, waarden die ons overstijgen. Ter begeleiding van deze zoektocht heb je de muzen die expressie en verbeeldingskracht bieden. Wat is vrijheid? Wat is schoonheid? Een andere begeleider is wijsheid. Sleutelbegrippen zijn autonomie, zelfontplooiing, verantwoordelijkheid en gelijkwaardigheid. Cicero introduceerde het concept van de *cultura animi philosophia est*, een metafoor voor de ontwikkeling van de filosofische ziel. Het woord ‘cultuur’ komt van het Latijnse *colere*: bewerken, cultiveren, verzorgen.’

En de idee achter de universitas-gedachte?

‘Max Weber stelde al vast dat de natuurwetenschappen machteloos zijn als het gaat om onze grote levensvragen. De wijsheid, het analytische en kritisch vermogen nodig om een betekenisvol antwoord op deze existentiële vragen te vinden, biedt de *universitas*. Dat is het geheel aan kennis uit de schatkamers van de theologie, filosofie, rechten, geneeskunde, mathematica, astronomie, geschiedenis, architectuur, letteren, muziek en de kunsten.’

Wat was de aanleiding voor de oprichting van het Nexus Instituut?

‘Aanleiding was het falen van de universiteiten. Zoals Nietzsche al voorspelde zijn de universiteiten vastgelopen in een praktijk waarbij ze alleen nog maar feiten kennen, feiten die worden beheerd door experts die zich beperken tot hun eigen expertise. En vervolgens is sprake van een omhelzing van het nuttigheidsideaal. In de woorden van Steiner: “Academic institutions fail to educate a human being to become a human being”.’

‘Ik maak onderscheid tussen academici en geleerden. Neem James Hankins, mede-oprichter van de I Tatti Renaissance Library en essayist in *Nexus* 85. Hankins doet als *general editor* met de Renaissance wat de Loeb Classical Library doet met de Klassieke Oudheid: de belangrijkste teksten ontsluiten met het oorspronkelijke Latijn én goede Engelse vertalingen op de pagina ernaast. Maar het interesseert zijn collega’s niet. En zijn studenten al evenmin.’

Wat is de kern van uw kritiek op de universiteiten?

‘We zijn getuige van een beschavingscrisis. Een belangrijke oorzaak daarvan is de teloorgang van het hoger onderwijs dat is gereduceerd tot een soort business school. Academici zitten opgesloten in hun eigen zuilen. Begrippen als *educare* (de opvoeding nodig om als persoonlijkheid tot wasdom te komen) en *paideia* (geestelijke karaktervorming door kennis aangeboden door de Muzen, de humaniora en de filosofie) zijn op de achtergrond geraakt.’

‘Het Nexus Instituut wil als gezegd een contrapunt zijn door tegen de stroom van het nuttigheids- en rendementsdenken in te roeien. We zijn elitair, maar niet in de zin van voorbehouden aan de elite. Wel elitair in de betekenis van je verantwoordelijk weten voor het beste van de menselijke geest. De democratie is het meest elitaire regeringsmodel. Niets is moeilijker. Dat vereist zelfstandig denkende burgers. Zonder kan een democratie niet bestaan.’

Tijdschriften

Al gedurende zijn middelbare school en tijdens zijn studie theologie was Riemen geboeid door culturele tijdschriften. Voordat het Nexus Instituut in 1994 werd opgericht was er het in 1991 gestarte tijdschrift *Nexus*. Het was ontstaan dankzij Riemens vriendschap met de eigenninnige Johan Polak, mede-uitgever van het tijdschrift *European Judaism*. Het was deze in 1992 plotseling overleden Polak die Riemen het laatste zetje gaf voor *Nexus* het tijdschrift.

Een andere inspirator was de zo belezen cultuurfilosoof George Steiner. Tijdens een door Polak georganiseerd symposium, in 1969 in Amsterdam, poneerde Steiner deze krasse stelling: ‘*Europe committed suicide by killing its Jews*’ – terug te lezen in Steiners in 2004 door het Nexus Instituut uitgegeven essay *De idee Europa*. De moord op zes miljoen Europese joden was volgens hem tevens het om zeep helpen *l’esprit l’Européen*.’

De illustere Steiner (1929 – 2020) is iemand die Riemen als directeur van het Nexus-Instituut mede gevormd heeft. Tijdens zijn studiejaren was Steiners essaybundel *Language and Silence* – in een Nederlandse vertaling *Verval van het woord* en uitgegeven door Polak– een intellectuele gids. De essays gaan over taal en politiek, taal en de toekomst van de literatuur en taal en de gevolgen van het culturele verval waaronder de teloorgang van de kunst van het lezen.

Dat laatste vereist volgens Steiner bekendheid met het hele oeuvre dan een auteur en de culturele geschiedenis waarvan het deel uitmaakt. Het gaat erom de *nexus*, de samenhang te zien en de echo te horen van andere teksten, de originele betekenis van woorden te kennen en te zien in welke context zij worden gebruikt. In de woorden van Riemen: ‘Beseffen dat een werk alleen de tand des tijd kan weerstaan omdat er in het werk een levende kracht schuilt die door alle tijden heen jou iets te zeggen heeft en je leven zal veranderen.’

Sommige critici verwijten Riemen dat hij hoogdravende gemeenplaatsen bezigt. Zijn verdediging van de humanistische traditie zou minder pompeus kunnen. Daarbij past enige nuance. Zijn instituut conserveert een ideaal waarachter een overweldigende hoeveelheid kennis schuil gaat. Het is er Riemen c.s. alles aan gelegen om dit cultureel erfgoed in een zinvol verband te plaatsen om het vervolgens te koppelen aan eigentijdse vragen die hij uiteindelijk voorlegt aan de *crème-de-la-crème* van de internationale intellectuele en artistieke avantgarde.

Voorbeeld. De Nexus Conferentie in november 2024 bij Nationale Opera & Ballet in Amsterdam droeg als titel: ‘The Quest for Vision in the Era of Confusion, Corruption en Foolishness’. Een ‘intellectuele opera’ met prikkelende discussies over thema’s als democratie, de zoektocht naar betekenis in een gefragmenteerde wereld en het verlangen naar nuance in een polariserende maatschappij. Met oog voor een hernieuwd besef van sociale rechtvaardigheid.

Wie hebben het Nexus Instituut mede mogelijk gemaakt?

Riemen: ‘Het Nexus Instituut is in de eerste decennia gesubsidieerd door de Provincie Noord-Brabant, de gemeente Tilburg en Tilburg University. Het is als culturele instelling niettemin een bron van constante financiële zorg. Op moeilijke momenten werden we gesteund door invloedrijke beslissers onder wie minister van Staat Herman Tjeenk Willink en de voormalig premiers Ruud Lubbers en Jan-Peter Balkenende. In 2018 zijn we verhuisd naar Amsterdam.’

Hoe houdt u het instituut overeind?

‘Onze inkomsten in 2025 zijn begroot uit deze bronnen: subsidie (40%), private fondsen (40%), verkoop producten (16%) en Stichting Vrienden (4%). Fondsen die het instituut steunen zijn Stichting Ammodo, Brook Foundation, de filantropische organisatie Droom en Daad en Fonds 1999. We doen er alles aan om het Nexus Instituut voor Nederland te behouden, maar dat valt in materieel opzicht niet mee. Het is springen van ijsschots naar ijsschots.’

‘Gelukkig sta ik er niet alleen voor. Als ik Nexus ben, is mijn echtgenote Eveline het instituut. Zij is zakelijk directeur. Daarnaast hebben we een slagvaardige staf, onder wie Sterre Collee, een begenadigd *senior editor*. Ook ondervind ik veel steun van mijn Raad van Toezicht met daarin Arnold Croiset van Uchelen, partner van Allen & Overy en Tex Gunning, voormalig CEO van Leaseplan Corporation. En niet te vergeten onze internationale adviesraad.’

Wat als het instituut verdwijnt?

‘Dan verdwijnt een bijzondere manier van naar de wereld kijken, van kennis hebben van zaken die echt de moeite waard zijn en dat gedachtegoed willen doorgeven. Je zult nu maar jong zijn en opgroeien met de iPhone en Instagram. Vroeger hadden we de Kleurenbijlage van *Vrij Nederland*, het *Cultureel Supplement* van K.L. Poll en het radioprogramma *Welingelichte Kringen*. Waarom is dit allemaal verdwenen? Omdat alles bedrijfsmatig moest worden.’

Welk signaal wilt u afgeven?

‘Geef ons nou middelen. Dan kunnen we het instituut doorgeven aan volgende generaties. De universiteiten zijn zo gefocust op de korte termijn dat zelfs de grote geleerden daar steeds minder tijd en ruimte krijgen. Nexus is een kleine oase in de barre wereld waarin we nu verkeren. Zoals de kloosters in de Middeleeuwen moeten wij vandaag het culturele erfgoed verzamelen en doorgeven via de kleine kanaaltjes die er nog zijn.’

Robert J. Oppenheimer

Riemen beëindigt het gesprek met een bespiegeling over de als opvliegend bekend staande Amerikaanse natuurkundige Robert J. Oppenheimer, ‘vader van de atoombom’. Het was deze Oppenheimer die George Steiner – destijds net afgestudeerd en werkzaam op de redactie van *The Economist* – wegens diens kwaliteiten op het vlak van de humaniora voor een jaar naar het prestigieuze Institute for Advanced Study in Princeton haalde.

Oppenheimer werd geboren in New York waar hij de Ethical Culture School nabij Central Park bezocht, bolwerk van Europees humanisme. De oprichter en directeur van deze school, Felix Adler, was een vriend van de familie Oppenheimer. Robert Oppenheimer, die later de wetenschappelijk leiding had over het geheime Manhattan Project waarmee de VS de atoombom ontwikkelde, wist na Hiroshima en Nagasaki dat hij bloed aan zijn handen had.

Vier jaar vóór zijn overlijden in 1967, gaf hij een lezing in zijn geboortestad New York, een referaat waarin hij zijn intellectuele testament opmaakte. Riemen schrijft daarover in het tijdschrift *Nexus* 95 uit 2024 dat Oppenheimer naast de atoombom ook dit heeft willen nalaten: ‘de wetenschap dat er één wapen is dat de atoombom, het fascisme en de cultus van de dood nog steeds kan vernietigen. Dat is het Europees humanisme, de vlag van de hoop.’

Referenties

- Meer informatie over het Nexus Instituut